

An Analysis of Evolution Content Elements of Poetesses Lyric Poetry in Contemporary Literature of Iran

Hosein Salami^{1*}, Ali Mohammad Mahmodi²

1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Persian Gulf University, Bushehr, Iran.

2. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Salman Farsi University, Kazerun, Iran.

Citation: Salami, H., & Mahmodi, A. M. (2021). An analysis of evolution content elements of poetesses lyric poetry in contemporary literature of Iran. *Journal of Woman and Culture*, 13(49), 49-61.

DOR: 20.1001.1.20088426.1400.13.49.4.4

ARTICLE INFO

Received: 24.06.2021

Accepted: 20.09.2021

Corresponding Author:

Hosein Salami

Email:

hsalimi@pgu.ac.ir

Keywords:

Evolution of lyric poetry

Poetry

Contemporary poetesses

Abstract

The present study aim was to investigate the evolution of the content of lyric poetry in contemporary Iranian women lyrics works. The studied universe was the poetess lyric poetry from the Constitutional Era to the beginning of the contemporary nineties decade. The sample of the study was the lyrics poetry of Jaleh Ghaem Maghami, the poetry and the lyrics of Simin Behbahani and Forough Farrakhzad. The research method was descriptive-analytical and data collection was done through the library and digital research resources. To analyze the data, personality-centered trend methodology of the content of poetess's lyric poetry and its significant developments in the context of contemporary history were applied. The results showed that the totality and quality of women's poetry in this period were evolved progressively. The lyric poetry of contemporary Iranian women, after the lyric poetry of Simin Behbahani and Forough Farakhzad, had moved towards new and freethinking horizons. Among the intra-cultural and extra-cultural currents of thought in Iran, two types of committed lyric poetry, community-oriented and postmodern lyric poetry, and sometimes deconstructed linguistic lyric poetry, had the largest share. Women's lyric poetry, like Nimai's free verses, had found the opportunity to express feminine emotions, and the lyric poetry, entered into various currents and polyphonic from the classical and monophonic state. The study of women's lyric poetry in the late hundred years meant the hundred-year sociological study of women's poetry and, consequently, Iranian society.

Extended abstract

Introduction: In classical Persian lyric poetry, the border between the emotions and feelings of a female or male poet is not clear. The language of describing the glory, complaint, joy and sorrow of women has also been the language of male poets. The reasons of such a linguistic commonality and lyrical-emotional content of Persian lyric poetry required historical, sociological and cultural study of Iran of that period. In ancient times, women's poetry had a metaphorical language due to its dominant atmosphere and social and cultural determinism; That is, the same lyrical and emotional language of men's lyric poems and lyric poems. The visual and emotional difference of women's poetry with men could be seen in poetic subjects such as description, praise, admonition and advice. This resemblance might be due to the imitation of women's poetry or at all due to the characteristics of these subjects themselves, which require the same image, language, tone and emotion. In this type of poetry, it could be said that "the most important factor in recognizing women's poetry from men's poetry should be sought in the way of thinking and attitude", not images and language, even if the language is a hundred percent masculine. In the late Qajar period, due to political and social changes, the main motivator and main provocation in changing the style, the attitude of constitutionalist poets and freedom of thought caused the poetry of that time to be appropriate to the collective goals. Since the Qajar period, the population of women had increased more than that of male poets. This trend reached its peak during the spread of Nimai poetry; and women oriented to poetry more because of their presence in society and their collective biological rights. One of the important points of women's poetry and consequently contemporary lyricists is the increasing number of women poets. The present study aim was to investigate the evolution of the content of lyric poetry in contemporary Iranian women lyrics works.

Method: The studied universe was the poetess lyric poetry from the Constitutional Era to the beginning of the contemporary nineties decade. The sample of the study was the lyrics poetry of Jaleh Ghaem Maghami, the poetry and the lyrics of Simin Behbahani and Forough Farrakhzad. The poems of Jaleh Ghaem Maghami, the lyric poems of Simin Behbahani and Forough Farrokzad, and the poetess after the revolution were studied. There were fewer voices of pre-Qajar women's poetry that had a feminine emotion and its language and thought were feminine. The research method was descriptive-analytical and data collection was done through the library and digital research resources. To analyze the data, personality-centered trend methodology of the content of poetess's lyric poetry and its significant developments in the context of contemporary history was applied.

Results: The results showed that the totality and quality of women's poetry in this period were evolved progressively. The lyric poetry of contemporary Iranian women, after the lyric poetry of Simin Behbahani and Forough Farakhzad, had moved towards new and freethinking horizons. Among the intra-cultural and extra-cultural currents of thought in Iran, two types of committed lyric poetry, community-oriented and postmodern lyric poetry, and sometimes deconstructed linguistic lyric poetry, had the largest share. Women's lyric poetry, like Nimai's free verses, had found the opportunity to express feminine emotions, and the lyric poetry, entered into various currents and polyphonic from the classical and monophonic state.

Conclusions: The study of women's lyric poetry in the late hundred years meant the hundred-year sociological study of women's poetry and, consequently, Iranian society. The linguistic and content atmosphere of ancient Persian poetry has been all masculine and patriarchal. The language and ideas of classical Persian women's poetry have been like those of men; That is, women's lyric poetry and love lyric had the same style and style of men's lyric. There are fewer voices in the poetry of ancient women before the Qajar period that have a feminine emotion and Its language and thought must be clearly and unambiguously feminine. Women's poetry had a silent voice next to men's poetry. During the Qajar period, suffocating voices of women's liberation were heard. Gradually, with the efforts of female poets such as Jaleh Ghaem Maghami, Parvin Etesami, and then the romantic but still masculine and sometimes feminine expression of Simin Behbahani, and especially the efforts of Forough Farrokhzad, women's poetry found the courage to express feminine thoughts and emotions; and The line between female and male poetry became clearer.

Authors Contributions: Dr. Hossein Salimi: The author is in charge of correspondence and the designer of the general framework, content compilation and content analysis and submission of articles. Dr. Ali Mohammad Mahmoudi: Author and designer of the general framework and compilation of parts of the text and the final review. This research is independent. All authors discussed the results, reviewed and approved the final version of the manuscript.

Acknowledgments: Authors thank and appreciate all those who have been effective in completing this research with their critique and consultation.

Conflict of Interest: In this study, no conflict of interest was reported by the authors.

Funding: This study did not receive financial benefits.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

واکاوی سیر تحول عناصر محتوایی غزل و شعر زنان معاصر ایران

حسین سلیمی^{۱*}، علی محمد محمودی^۲

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران.
۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سلمان فارسی، کازرون، ایران.

چکیده

هدف پژوهش حاضر واکاوی سیر محتوایی تحول غزل و شعر زنان معاصر ایران می‌باشد. جامعه مورد بررسی شعر و غزل زنان از عهد مشروطه تا آغاز دههٔ نود معاصر است. نمونه پژوهش شعر ژاله قایم مقامی، شعر و غزل سیمین بهبهانی و فروغ فرخزاد بود. طرح پژوهش توصیفی تحلیلی و گردآوری اطلاعات از طریق کتابخانه‌ای و منابع پژوهشی دیجیتالی انجام شد. برای تحلیل از شیوه جریان‌شناسی شخصیت‌محور محتوای غزل زنان و سیر مهم‌ترین تحولات آن در بستر تاریخ معاصر استفاده شد. نتایج نشان داد، کلیت و کیفیت شعر زنان در این دوره رو به کمال بود. غزل زنان ایران معاصر، پس از غزل سیمین بهبهانی و فروغ فرخزاد به سمت افق‌های نو و آزاداندیشانه‌ای حرکت کرده است که از میان جریان‌های فکری درون فرهنگی و برون فرهنگی ایران، دو نوع غزل متعهد، اجتماع‌محور و غزل پست‌مدرن و گاه نیز غزل زبان‌گرای ساختارشکن بیشترین سهم را دارد. غزل زنان نیز هم‌چون شعر آزاد نیمایی مجال بروز عواطف زنانه را یافته و غزل از حالت کلاسیک و یک‌صدایی به جریان‌ها و صداهای متعددی وارد شده است. مطالعهٔ غزل زنان در این صدسال یعنی مطالعهٔ صدسال جامعه‌شناختی شعر زنان و به تبع آن جامعه ایرانی است.

کلیدواژگان: تحول غزل، شعر، زنان شاعر معاصر

مقدمه

در غزل فارسی کلاسیک مرز میان عواطف و احساسات سرایندهٔ زن یا مرد مشخص نیست. زبان توصیف شکوه، شکایت، شادی و غم زنان نیز همان زبان شاعران مرد بوده است. چرایی این اشتراک زبانی و محتوای غنایی-عاطفی غزل فارسی نیازمند مطالعه تاریخی و جامعه‌شناسی و فرهنگی ایران آن ادوار است. شعر زنان در قدیم به دلیل فضای مسلط و جبر اجتماعی و فرهنگی، زبانی استعاری داشته است؛ یعنی همان زبان غنائی و عاطفی غزل و تغزلات عاشقانهٔ مردان. وجه تمایز تصویری و عاطفی شعر زنان با مردان در موضوعات شعری از قبیل وصف، مدح، پند و اندرز دیده می‌شود؛ این شباهت ممکن است به خاطر تقلیدی بودن شعر زنان و یا اصلاً به خاطر ویژگی و

خصوصیات خود این موضوعات باشد که تصویر و زبان و لحن و عاطفه مشابهی را می‌طلبد. در این نوع اشعار شاید بتوان گفت «مهم‌ترین عامل شناخت شعر زنانه از شعر مردانه را باید در نحوه اندیشه و نگرش جستجو کرد» نه تصاویر و زبان حتی اگر زبان صد در صد مردانه باشد. از نحوه تفکر، به نظر می‌رسد تنها حوزه‌ای که می‌توان در آن شعر زنانه را از شعر مردانه تشخیص داد حوزه غزل و اشعار عاشقانه است. هنرمندان در درک سیاسی از فرودست انگاشتن تاریخی و اجتماعی زنان و این که چگونه شناخت تجربیات هنری مسبب این دون پایگی بوده و چگونه باید با آن مبارزه نمود، دارای نقطه وفاق و اشتراک هستند (Ataie-e Ashtiani, 2006). تقسیم‌بندی شاعران به مرد و زن البته یک تقسیم‌بندی عرضی است، اما چون شعر نماینده روح، ذات، ذهن، زمان و زبان شاعر و فضایی است که در آن زندگی می‌کند، شعر زنان نیز چنین منظوری را جدا از شعر مردان و به‌عنوان پاره‌ای از واقعیت برمی‌آورد، خاصه که در تاریخ ادبیات ایران همیشه سهم آنان نادیده گرفته شده یا در سایه شعر شاعران مرد مانده است و حتی شاعران زن نیز در طول تاریخ بیشتر به هیئتی مردانه و با صدایی مردانه به میدان آمده و هویتی مجزا و مستقل از خود نشان نداده‌اند، در حالی که بررسی کار متأخران می‌تواند کوششی برای نقش چنین هویتی باشد (Soleimani, 1992). از دوران قاجاریه بدین سمت، جمعیت زنان نسبت به شاعران مرد بیش از پیش می‌شود. این روند در دوران رواج شعر نیمایی، به اوج می‌رسد و زنان به دلیل حضور در اجتماع و برخورداری از حقوق زیست جمعی، بیشتر به شعر روی آوردند. یکی از نکته‌های مهم شعر زنان و به‌تبع آن غزل‌سرایان معاصر، تعداد روزافزون زنان شاعر است (Moradi, 2010). آنچه از مطالعه شعر زنان شاعر در عهد مشروطه مهم است مستعد بودن زمینه‌های اجتماعی فراغت برای سرایش و اظهار وجود زنان است «که می‌توان از برخی زنان نوآور چون ژاله قائم‌مقامی و شمس کسمایی که برای بیان عواطف و احساسات زنانه در شعر و غزل خود در آن دوره بودند، یاد کرد (Hejazi, 2004). ژاله قائم‌مقامی جهان زنانه فردی خود را در شعر معنا بخشید. درون‌مایه اشعارش رنج‌نامه و تجربه‌های اندوه‌بار یک زن بود که گاه با خودش و گاه با دوستی صمیمی و همدمی خیالی درد دل می‌کرد. وی متأثر از تحولات اجتماعی دوره مشروطه، طالب تغییر وضع زنان شد و از آن‌ها خواست که بی‌چشم‌داشتی از مرد، به پا خیزند. او در جریان دگرگونی‌های سیاسی - اجتماعی و ادبی قرار نگرفت، شاید به همین دلیل جز مسئله زن در شعر ژاله قائم‌مقامی هیچ‌گونه آرمان اجتماعی مطرح نشده باشد (Karachi, 1995). شعر سیمین بهبهانی و فروغ فرخزاد در جهت نوآوری، نواندیشی و تحول در شعر زنانه بوده است. فروغ با این که فقط یک غزل سروده است؛ همین یک غزل او، از منظر صورت و محتوا نوآورانه بوده است و جریان ساز؛ به گونه‌ای که بیشتر محققان ادبیات معاصر ایران این غزل را سرآغاز تحول غزل نو فارسی دانسته‌اند. فروغ در سال‌های دهه ۳۰ و ۴۰ در جامعه در حال گذار ایران می‌زیست و نقطه عطفی در گذار از سنت به مدرنیته در شعر زنان محسوب می‌شود. شاعران زن در دهه‌های ۷۰ و ۸۰ بیش از پیش بر تعدادشان افزود شد و گاه تعدادشان در یک شهر یا استان بیشتر از مردان شد. در کتاب شعر زن از آغاز تا امروز (Ahmadi, 2001) نام ۱۰۱ شاعر زن دهه هفتاد و هشتاد به همراه شعر آنان گردآوری شده است. شعر زنان دهه‌های هفتاد و هشتاد و نود متأثر از فضای فرهنگی متحول شده اجتماع قرار گرفت و عناصر زبانی و محتوایی / فکری آن سخت دگرگون شد. در واقع چند جریان فکری در میان شعر زنان هست، شعر متعهد، آیینی و شعر پست‌مدرن. به طور کلی با توجه به جایگاه سه شاعر زن مشروطه تا معاصر یعنی پروین اعتصامی؛ سیمین بهبهانی و فروغ فرخزاد سه شاعری که مطالعه شعرشان، سیر تحول از سنت به نوآوری و سپس مدرنیسم شعر فارسی زنان را به خوبی نشان داد. غزل نو هر چند دارای زمینه‌ای تاریخی و سبکی است، به معنای دقیق به موجی از غزل‌ها اشاره دارد که از بطن تجربه معروف فروغ فرخزاد که به‌تنهایی حادثه‌ای در زبان غزل بود، زاده شد (Rouzbeh, 2000). با توجه به مطالب گزارش شده هدف پژوهش حاضر واکاوی سیر محتوایی تحول غزل و شعر زنان معاصر ایران است. در میان مقالات علمی تنها در چند مورد غزل زنان و زنانگی در آن بررسی شده است. در مقاله «شعر مؤنث؛ نقش شاعران زن در شعر امروز ایران» (Khajat, 2013). شعر زنان دوران مشروطه و شعر نیمایی زنان در دهه ۴۰ و ۵۰ را بررسی کرده است. مقاله «بررسی زنانگی در غزل معاصر زنان؛ مطالعه موردی: نجمه زارع، کبری موسوی و پانته‌آ صفایی» (Rashidi & Moavi, 2019). موضوع زنانگی در مذهب، در عاطفه و تصویرسازی و زبان و مقایسه غزل این سه غزلسرای جوان زن

را بررسی کرده‌اند. در مقاله «زنانگی در غزل؛ تأملی در ویژگی‌ها و شاخصه‌های غزل زنان معاصر» (Zaruni, 2020). در سطوح مختلف زبانی و صورخیال و عاطفه و عشق‌ورزی غزل زنان بررسی شده است. از آنجاکه پژوهش پیش رو بر مبنای جریان‌شناسی و تاریخ تحولات اجتماعی و تأثیر آن بر محتوای تغزل و اعتراض در غزل زنان این دوره است، ضرورت و وجه تمایز انجام این پژوهش نیز مشخص می‌شود. آنچه مهم است نشان دادن سیر تحول محتوا و نگاه زنانه در غزل معاصر است. این سیر تحول و امदार تحولات جامعه و نقش‌آفرینی چندین زن شاعر بوده است که همه دارای وجه مشترک فریاد و «صدای تغزلی و اعتراضی» آمیخته‌به‌هم ایشان است.

روش

طرح پژوهش، جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

طرح پژوهش توصیفی - تحلیلی است. جامعه پژوهش غزل زنان از عهد مشروطه تا پایان دهه هشتاد معاصر بود. نمونه پژوهش شعر تحول‌خواه ژاله قایم مقامی، شعر و غزل سیمین بهبهانی و فروغ فرخزاد و چند شاعر زن پس از انقلاب و شاعران غزل پست مدرن بود.

روش اجرا

این پژوهش با مطالعه غزل زنان از عهد مشروطه تا پایان دهه هشتاد معاصر انجام گرفته است. طرح پژوهش توصیفی - تحلیلی و ابزار انجام آن کتابخانه‌ای و منابع پژوهشی الکترونیکی بود. جامعه و محدوده زمانی پژوهش نیز غزل زنان برجسته‌تر، از عهد مشروطه تا آغاز دهه نود معاصر است. شعر زنان عهد مشروطه که مبنای تجددطلبی شعر پس از نیما بوده برای شناخت تاریخ‌مبنا و دقیق‌تر بررسی شد. از این میان شعر تحول‌خواه ژاله قایم مقامی انتخاب شد؛ چون محتوای فکری غزل او اندیشه‌های زنانه داشته است. با رواج شعر نیمایی و تثبیت جایگاه شعر زن، شعر سیمین بهبهانی و فروغ فرخزاد توانست جایگاه در خوری یابد. مطالعه تأثیر تک غزل فروغ نیز در این تحقیق مدنظر بوده است. غزل سیمین نیز مطالعه شده و تأثیر غزل پس از اینان و دو دهه هفتاد و هشتاد نیز بررسی شده است. این پژوهش به شیوه جریان‌شناسی شخصیت‌محور محتوای غزل زنان و سیر مهم‌ترین تحولات آن را در بستر تاریخ معاصر مورد بررسی قرار داده است.

یافته‌ها

- ادبیات عصر مشروطه و مسائل زنان

در اواخر دوران قاجار، بر اثر تغییر و تحولات سیاسی و اجتماعی، اصلی‌ترین محرک و موتور اساسی در تغییر سبک، نگرش شاعران مشروطه‌خواه و آزادی‌اندیش سبب شد تا شعر آن زمان متناسب با مقاصد جمعی شود. فضای غزل نیز چه از لحاظ ساختار زبانی و چه از نگاه محتوایی، تحولاتی شگرف و ژرف یافت؛ «یک تکان فرهنگی تاریخی سخت، یک تکان زبانی سخت نیز به دنبال دارد تا جایی که حتی زبانی جای خود را به زبانی دیگر می‌دهد» (Ashuri, 2005).

درواقع زاویه دید شاعران مرد و زن این دوره هر چند دقیقاً منطبق باهم نیست، اما دارای اشتراکاتی در این زمینه است. وقتی مشروطیت و دگرگونی‌ها و مسائل مهم هم‌زمان آن شکل گرفت، مسئله زن و تربیت و آموزش زن در مرکز بحث‌ها و مقالات قرار گرفت و یکی از تم‌های اصلی شعر شاعران مشروطه را «نسائیات» تشکیل داد (Shafiei Kadkani, 2008). شعر مشروطه این نوید را داد که مسائل زنان و عواطف عمومی و مادرانه و مردمی و وطنی و خصوصی زنان بیشتر بیان شود. در دهه‌های ۲۰ تا ۵۰ داستان زنان و حضور فعال نویسندگان و شاعران زن ادامه یافت. زبانی چند شعر را عرصه بیان آزادی‌خواهی و احقاق حق زنان قرار دادند، اما این تلاش‌ها مقطعی بود و «ادبیات فارسی تا تاباندن چهره انسانی‌تری از زن و آشنا شدن با مفهوم منسجم‌تر و یکپارچه‌تری از او راه دور و درازی داشت» (Yavari, 2009).

– شعر زنانه ژاله قائم مقامی

عالم‌تاج قائم‌مقامی (ژاله) در اسفندماه سال ۱۲۶۲ هجری شمسی در اواخر دوره قاجار در فراهان متولد شد و در ۵ مهرماه سال ۱۳۲۵ در سن ۶۳ سالگی در تهران درگذشت. وی در جسارت فکر و اندیشه پیش کسوت فروغ فرخزاد و سیمین بهبهانی بود. اولین زنی است که با زبان زنانه سخن گفته است. متأسفانه، ژاله قائم مقامی بیشتر اشعارش را از بین برده بود و فقط کمی از اشعارش باقی‌مانده است، دیوانش ۹۰۷ بیت بیشتر ندارد و پیداست که به ادبیات پارسی تسلط کامل داشت. یکی از ویژگی‌های شعر ژاله لحن و بیان زنانه اوست که رنگ و لطافتی خاص به آن بخشیده است. غزل قدیم فارسی «زن» را در جایگاه معشوق و همدم و همسر ستوده است و مرزی میان احساسات و عواطف اشعار یا غزل یا شاعر زن با یک شاعر مرد وجود نداشت. غزل مهستی گنجوی همان مضامینی را داراست که غزل رودکی و فرخی؛ اما مرد ستیزی مضمونی تازه در غزل مشروطه به حساب می‌آید که در غزل معاصر نیز اندکی رواج دارد. در واقع این شاعر زن با نقد رفتار مرد خویش، «نظام مردسالارانه» جامعه را نیز به باد انتقاد می‌گیرد. خان کراچی او را در این زمینه متأثر از کتاب معایب الرجال اثر بی بی خانم استرآبادی در پاسخ به تأدیب النسوان» می‌داند (Karachi, 1995).

ژاله قائم مقامی زن را مجسمه خضوع و کرنش و مرد را تصویری از غرور و تکبر می‌داند. او زن بودن را در شرایطی که خود در آن می‌زیست همانند عدم و نیستی و مرادف با بازیچه بودن و بی‌ارادگی می‌داند:

گویند خدای زنان بود	مردی که بر او نام شوهری است
مرد است و خدای وجود ماست	نی نی که بلای مقدری است
زن چیست خضوع مجسمی	و آن مرد غرور مصوری است
آری بود او مرد و من زخم	زن ملعبه خاک بر سری است
من کیستم آوخ ضعیفه‌ای کش	نام و نشان طعن است و تسخری است
گر نام وجود و عدم نهند	بر مرد و به زن نام در خوری است

(Ghaem Maghami, 1967)

– تحول در شعر زنان معاصر ایران؛ فروغ فرخزاد و سیمین بهبهانی

تلاش در شعر سیمین بهبهانی رقابت با فروغ در امر نوآوری و نواندیشی و تحول در شعر زنانه بوده است. فروغ با این که فقط یک غزل سروده است؛ همین یک غزل او از منظر صورت و محتوا نوآورانه بوده است و جریان ساز؛ به‌گونه‌ای که بیشتر محققان ادبیات معاصر ایران این غزل را سرآغاز تحول غزل نو فارسی دانسته‌اند. فروغ در سال‌های دهه ۳۰ و ۴۰ در جامعه در حال گذار ایران می‌زیست و نقطه عطفی در گذار از سنت به مدرنیته در شعر زنان محسوب می‌شود. پیروان شیوه او غزل را شبیه کرده‌اند به غزل هندی که به قول شبلی نعمانی در آن اظهار عشق از جانب زن است نه مرد. در هر حال فروغ فرخزاد، زنگ زنانه عمیقی به شعر امروز فارسی می‌دهد و ادب فارسی را هم مثل ادب تمام اروپا سوق می‌دهد به سوی احساسات زنانه (Zarrinkub, 1992). بهر حال مدرنیسم، با همه نقاط قوت و ضعف شعر و اندیشه فروغ، با شعر فروغ و تابوشکنی‌هایش وارد بدنه شعر ایران شد و راهگشای بسیاری از شاعران آن دهه و دهه‌های بعدی شد. شاعران زن دیگری که در فاصله زمانی بین پروین اعتصامی و فروغ فرخزاد بودند، چندان که باید نه در تاریخ ادبی و نه در حافظه مخاطبان شعر، به یادگار نماندند و حتی شاعرانی نیز بودند که در صورت عدم درخشش شعر فروغ، در دهه چهل می‌توانستند چهره‌هایی ماندگار شوند اما ستاره‌پروری این دهه، مانع درخشش این شاعران در تاریخ ادبی شعر مدرن شد. تنها غزل فروغ فرخزاد غزل زیر است که به این دلیل اهمیت دارد که تصاویر نو و زنانه دارد و جریان غزل نو را به وجود آورد:

ون سنگ‌ها صدای مرا گوش می‌کنی
دست مرا که ساقهٔ سبز نوازش است

سنگی و ناشنیده فراموش می‌کنی
با برگ‌های مرده هم‌آغوش می‌کنی...

(Farokhzd, 2000)

پس از فروغ فرخزاد، سیمین بهبهانی با زبانی تازه به مسائل روز در قالب غزل پرداخت. از تصویر در غزل‌هایش بهره برد. سیمین بهبهانی دلیل محکمی بود بر جایگاه واقعی شعر زنان و دفاعی جانانه از تمام شاعران زنی که در شعر کلاسیک، به دلیل شرایط جامعه، حتی نام‌شان به تذکره‌های ادبی نیز راه نیافت. «در شعر سیمین نیز نگاه عاطفی شاعر برجسته است و دو حس زنانه و مادرانه نسبت به زندگی نمود خاصی یافته است» (Abedi, 2000) و «عوالم غزل او کلاً جدید و متناسب با زندگی اجتماعی دوران معاصر است» (Taheri, 2014). سیمین در شعر ای زن توصیفی از خود بیان کرده است و نقش مادرانهٔ او که از جان می‌گذرد تا کودکان ش آسوده باشند:

از جسم و جان و راحت خود کاهی
تا جان کودکان تو آساید

تا بر کسان نشاط بیفزایی
خود لحظه‌ای ز رنج نیاسایی

(Behbahani, 1983)

وجه شاخص هنری سیمین بهبهانی این است که از ابتدا تا انتشار آخرین اثرش پیوسته به دنبال تحول در دو سطح فرم و محتوای غزل معاصر بوده است. اهمیت دیگر غزل و شعر سیمین در این نکته است که او شخصیت «کولی» را در شعر «کولی‌واره» وارد زبان شعر فارسی کرد. قهرمان این شعر شخصیت نمادین کولی است که قرار است روایت گر مظلومیت تاریخی زنان در طول تاریخ مذکر باشد. خود شاعر هم در مقدمهٔ دفتر شعر «دشت ارژن» تصریح می‌کند که کولی نمادی و نمادی از تصویر تاریخی زن ایرانی است (Behbahani, 1973). غزل زیر بخشی از همین شخصیت نمادین است که نوعی زبان گویای من شخصی و اجتماعی شاعر است؛ چیزی که در غزل زنان و شعر زنان قدیم ایران به هیچ وجه مجال بروز نداشت.

کولی نهان کن دلت را در کنج پستوی خانه
جور قرون گذشته ره جسته در استخوانت

تا در خموشی نییچد آواز او عاشقانه
با این دُمل برنیاید نشترگذار زمانه

(Behbahani, 1983)

منش اعتدالی بهبهانی سبب شد که او از بدبینی‌ها و کژاندیشی‌های بیمارگونه در امان نگاه داشته شود (Zarghani, 2015). اصلی‌ترین مشخصهٔ محتوایی غزل بهبهانی روحیهٔ انتقادی اوست؛ «انتقاد از وضع معیشتی و به خصوص فقر از موتیف‌های اصلی غزلیات اوست» (Bashiri, 2011). این نکته شعارزگی شاعر نیست و بر اثر تحولات و حوادث زندگی شخصی و تجربهٔ شاعر شکل گرفته است. سیمین بهبهانی هنگامی در مدرسهٔ مامایی بدون دلیل با او برخورد تندی می‌شود، از مدرسه اخراج می‌شود. شاعر در این زمینه می‌گوید: «از آن تاریخ به بعد هدف شعرم مبارزه با ستم بود. هر جا که توانستم چهرهٔ این ستم را نقش زدم و رسوا کردم، آزادگی را شرط مقدم شاعری دانستم و به هیچ قدرتی سر فرو نیاوردم» (Behbahani, 1983). همین نگاه شاعران زن و پیوندشان با اجتماعیات سبب شد شعر زنان پس از ایشان نیز تحت تأثیر این نوع تفکر در شعر قرار بگیرد.

- شعر و غزل زنان پس از سیمین و فروغ -

با گذشت زمان و گشوده شدن درهای فرهنگ و هنر و ادبیات جهان و گسترش نهضت‌های فکری حامی زنان و هنر ایشان، شعر زنان ایران نیز رفته‌رفته نواندیشانه و دگرگون شد. در واقع چند جریان فکری در میان شعر زنان

هست، شعر زنان غزل سرای دهه هفتاد و هشتاد در دو زمینه آیینی و شعر پست‌مدرن تمرکز داشتند و این دورویکرد فکری متضاد، یکی پی از دیگری به ذهن و زبان شاعران عصر راه یافته است. حضور بیشتر زنان در عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی و اقتصادی این فضا را به وجود آورد که آنان بیش از پیش جسارت بورزند و جسورانه‌تر از زنان آزادی‌خواه مشروطه به بیان عواطف مثبت و منفی خود پردازند و پرده از هرچه نیک و بد زندگی و فکر خود بردارند. از منظر مدرنیسم هویت زنان وابسته به طبقه و جنسیت است. جنسیت و طبقه‌ای که از جنس و طبقه مردان عقب‌تر و پست‌تر است؛ اما از منظر پست‌مدرن هویت زنان را نژاد، جنسیت، طبقه خانواده و مذهب شکل نمی‌دهد، بلکه تجربه آنان هویت بخششان است. از منظر پست‌مدرنیسم هویت، محصول گفتمان و تعامل زبانی انسان‌های جامعه است. زنان نیز برای خلق هویت خود به این گفتمان و تعامل زبانی نیاز دارند (Davoodi Moghadam & Zolfaghari, 2016).

تأثیر جریان شعری پست‌مدرن و رضا براهنی

رواج و همه‌جایی شدن عقاید زنانه در دهه‌های اخیر سبب شد شعر پس از انقلاب ۱۳۵۷ ایران، نموده‌های بیشتری از اندیشه‌های زنانه را به خود ببیند. با پایان جنگ و حال‌وهوای آن پس از یک دوره کوتاه، هجوم غزل‌های نوستالژیک که گاهی نیز به اعتراض به وضعیت حاضر بدل می‌شدند، شعر نئوکلاسیک دچار رکود شد. جامعه یک‌سویه‌ای که غزل آن روز را در بر گرفته بود ناگهان به صورت پاره‌های نامرتب در آمد که هر جزء به ساختن کل حاکم بر خویش می‌پرداخت بالعکس گذشته که فرا روایت حاکم بر جامعه نوعی کلیت را بر غزل آن روز حکم فرما کرده بود. «از طرف دیگر توجه جوانان غزل‌سرا به زبان شناسی، فلسفه و ... در راستای ترجمه نظریات و آثار اندیشمندان ساختارگرا و پسا ساختارگرا و هم‌زمانی این مسئله با نزدیک شدن شاعران غزل‌سرا و سپید سرا به یک دیگر و درعین حال حضور انبوه غزل‌های متوسطی که روانه بازار می‌شد باعث شد که نیاز به تغییراتی بنیادین در غزل احساس شود» (Mousavi, 2010). غزل دهه‌های هفتاد به بعد «با زمینه‌هایی کم‌رنگ از پیشتر و نیز به تأثیر از براهنی و دسته‌ای از دوستان او، نخستین نموده‌های پست‌مدرن در ادبیات ایران در شعر آزاد (سپید و انواع آن) پدید آمده است. پس از یک دهه به قالب‌های سنتی به خصوص غزل وارد شد. پست‌مدرنیسم پس از آن که به‌عنوان یک جنبش در شعر سپید دهه ۷۰ مطرح شد، از آغاز دهه ۸۰ به صورتی قوی‌تر و درست با همین نام (پست‌مدرن) در غزل فارسی آغاز به فعالیت کرد» (Tayyib, 2015). در شعر زنان دهه‌ها هشتاد و نود، متفاوت از شعر زنان پس از مشروطه تا دهه ۶۰ زبان و فکر زنانه می‌شود و دغدغه‌ها و اعتراض‌ها و گله‌ها و عواطف آن یکپارچه زنانه می‌شود. غزل زیر این طرز غزل را نمایان می‌سازد:

از طلا نیست گوشواره من، نخ ابریشمی است در گوشم
مادرم ناله‌ای است قاجاری که به یادش شلیته می‌پوشم
چشم بگذار زندگی بازی است، مردها را بلندتر بشمار
زور تاریخ می‌رسد به زنان، مادرم گریه کن در آغوشم
(Shahsavaran, 2013)

بیشترین رویکرد فکری و محتوایی غزل زنان و غزل زنانه گفتن مردان در این دو دهه، بر گرد محورهای حس اضطراب و تنهایی و بی‌هویتی زنان، گریز از روابط عاشقانه جاری در شعر کلاسیک، گریز از سیطره ایدئولوژیک و دفاع از اندیشه‌ای واحد و اخلاق و اخلاق‌شکنی و تابوشکنی در غزل می‌چرخد.

زندگی تور چندروزه نیست که بگذری، از خودت مرا بکنی
با خودت هی قدم بزنی تا مرگ... قید هرچه غم است را بزنی
تو اراده کنی و او شود عاشق عاشق سینه‌چاک هرروزت
هرچه ناممکن است صد درصد می‌شود با اراده‌ات شدنی
(Vaidi, 2008)

دغدغه نان، شکایت از زندگی شهری و شهر؛ توجه به سیاست؛ نقد کلی جامعه؛ فقر؛ زنان سرپرست خانواده؛ فقر؛ معضلات اخلاقی؛ دختران فراری؛ ازدواج‌های اجباری؛ اعتیاد مردان؛ خیانت همسر؛ بچه‌های طلاق؛ یأس فلسفی زندگی؛ خودکشی؛ مشکلات زن در جامعه از جمله مباحثی است که در غزل زنان معاصر استان فارس بررسی شده است (Moradi, 2010). غزل‌های بسیاری از زنان و مردان درباره این دست مسائل زنان بررسی و دسته‌بندی شده است.

– عاطفه زنانه در غزل اجتماعی و دفاع مقدس

در دوران دفاع مقدس و پس از انقلاب اسلامی مناسب فضای جنگ تحمیلی هشت ساله، شاعرانی که در میدان رزم بودند با زبانی سرخ و حماسی به وصف و رجزخوانی توجه داشتند. شکل‌گیری جریان غزل انقلاب و دفاع مقدس، سبب شد زنان شاعر حتی سه دهه پس از دوران جنگ، به بیان عواطف و احساسات خویش درباره این موضوع روی آورند؛ غزل مقاومت و غزل اجتماعی و متعهد زنان نیز برگی دیگر از تحول شعر زنان است. شاعر زن، در غزل زیر زن رزمنده‌ای را توصیف می‌کند که هنگام روانه کردنش به جنگ از او می‌پرسد آیا ماه مهر وقت عروسی‌مان می‌رسی؟

از زیر قرآن آه رد می‌شد جوانی که	دارد دلش پر می‌کشد تا آسمانی که
هر لحظه شاید بال را از او بگیرد حیفا!	مثل همین گنجشک‌های بی‌زبانی که
... لیلیا اگر چه محکم اما لحظه‌ای ترسید	حس کرد مردش می‌رود تابی نشانی که...
این مهر وقتی می‌رسد جشن عروسی‌مان	من مطمئن باشم؟! خودت را می‌رسانی که؟!!
شاید کمی برگشتن من دیر شد، اما	اصلاً ببین لیلیا! تو حتی می‌توانی که...
طوفان شد و باران گرفت و هم‌زمان انگار	از دست لیلیا آه افتاد استکانی که...
...بغضی گلویش را گرفت و بعد ترکید و	تو باز می‌گردی! نمی‌خواهی بمانی که!...

(Hedayatifard, 2008)

لیکاف بر این باور است که نوشتار زنانه همواره لحنی خیزان (پرششی و تعجیبی) دارد. به زعم او این مسئله که از تزلزل و عدم قطعیت در گفتار زنانه حکایت دارد، در ارتباط مستقیم با عدم اطمینان زنان درباره جایگاه اجتماعی متزلزلی است که در آن قرار دارند. او از این منظر، آهنگ افتان در گفتار مردانه را به اطمینان آنان از جایگاه اجتماعی‌شان مرتبط می‌داند (Salimi Kouchi & Shafiei, 2014). این لحن در غزل پست‌مدرن زنان بیشتر خبری و تعجیبی بر مبنای اعتراض است تا پرششی. نکته دیگر این که چون بسامد و جریان غزل زنان در مباحث آیینی عاطفه‌مند است، این غزل نیز عناصر زبانی و محتوایی نو و معاصرانه‌ای به غزل فارسی بخشیده است.

بحث و نتیجه‌گیری

فضای زبانی و محتوایی شعر فارسی قدیم سراسر مردانه و مردسالارانه بوده است و زبان و اندیشه‌های شعر زنان فارسی کلاسیک مانند شعر مردان بوده است؛ یعنی شعر تغزلی و غزل عاشقانه زنان نیز همان سبک و طرز غزل مردان را داشت. کمتر صداهایی از شعر زنان قدیم پیش از دوران قاجار وجود دارد که عاطفه و احساسی زنانه داشته باشد و زبان و فکر آن نیز مشخصاً و بدون ابهام زنانه باشد. شعر زنان در جنب شعر مردان صدایی خاموش داشت. در دوران قاجار ندهای خفه‌ای از آزادی‌خواهی زنان شنیده شد. رفته‌رفته با تلاش‌های شاعران زنی مانند ژاله قایم مقامی، پروین اعتصامی و سپس بیان عاشقانه اما باز هنوز مردانه و گاه زنانه سیمین بهبهانی و به خصوص تلاش فروغ فرخزاد، شعر زنان جسارت بیان اندیشه‌ها و عواطف زنانه یافت و مرز میان شعر زن و شعر مرد مشخص تر شد. غزل معاصر فارسی در ایران صداهای بسیاری داشته و دارد؛ زنانی که عواطف زنانه خود را بیان کرده‌اند و

تحت تأثیر اندیشه‌های پست‌مدرنی عواطف زنانه را بازگو کرده‌اند و از جایگاه و ارزش‌های خودشان دفاع کرده و دیگر خاموش نیستند و گله می‌کنند و با شعر مردان نیز ادعای برابری می‌کنند و در مقابل هر ظلم و بدرفتاری نسبت به زنان و خودشان، داد سخن را در قالب غزل بیان کرده‌اند. گاه نیز مردان شاعر به دفاع از موقعیت و شرایط نابسامان زنان برخاسته‌اند.

سهام مشارکت نویسندگان: دکتر حسین سلیمی: نویسنده عهده‌دار مکاتبات است و طراح چارچوب کلی، تدوین محتوا و تحلیل مطالب و ارسال مقاله. دکتر علی محمد محمودی: نویسنده و طراح چارچوب کلی و تدوین بخش‌هایی از متن و بررسی نهایی. این پژوهش، پژوهشی مستقل است. همه نویسندگان نتایج را مورد بحث قرار داده و نسخه‌ی نهایی را بررسی و تأیید کردند.

سپاسگزاری: نویسندگان از همه کسانی که با نقد و مشورت خود در تکمیل این پژوهش مؤثر بوده‌اند؛ تقدیر و سپاسگزاری می‌کنند.

تعارض منافع: در این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منفعی را نویسندگان گزارش نکرده‌اند.

منابع مالی: این پژوهش از حمایت مالی برخوردار نبوده است.

References

- Abedi, K. (2000). *Ghazal song, study of the life and works of Simin Behbahani*. Tehran: Nader. [Persian] URL: <https://www.gisoom.com/book/1168830>.
- Ahmadi, P. (2005). *Women's poetry from the beginning to today*. Tehran: Cheshmeh. [Persian] URL: <http://www.cheshmeh.ir>.
- Ashuri, D. (2005). *Poetry and Thought*. First ed. Tehran: Markaz. [Persian] URL: <https://www.gisoom.com/book/1355470>.
- Ataie-e Ashtiani, Z. (2006). Aesthetics in the Gender Analysis of Feminism. *Strategic Studies of Women*, 32(1), 166-201. [Persian] URL: <https://www.noormags.ir/view/ar/articlepage/172172>
- Bashiri, A. A. (2011). *New lyric: A study and analysis of new lyric in contemporary literature*. Tehran: Nasal Aftab Publications. [Persian] URL: <https://www.gisoom.com/book/1744155>.
- Behbahani, S. (1973). *Rastakhiz*. Tehran: Zavvar. [Persian] URL: [https://www.iketab.com/...](https://www.iketab.com/)
- Behbahani, S. (1983). *Dasht Arjan*. Tehran: Zavvar. [Persian] URL: <https://www.gisoom.com/book/138188/>
- Davoodi Moghadam, F., & Zolfaghari, A. (2016). The Identity of Women in Modern and Post-Modern Poetry; Highlighting the Sociological and Epistemological causes. *Lyrical Literature of Sistan and Baluchestan Province*, 14(26), 59-78. [Persian] URL: https://jllr.usb.ac.ir/article_2571_ee35b582b862b5d1a4c72d395e335e2a.pdf.
- Hejazi, B. (2004). *Internal tazkereh: description of the life and poetry of female poets in the Qajar to the first Pahlavi era*. Tehran: Qasidesara Publications. URL: <https://www.gisoom.com/book/11081677>
- Farokhzad, F. (2000). *Poetry Diwan of Forough*. 2th ed. Tehran: Pol. [Persian] URL: <https://www.adinehbook.com/gp/product/9646935346>.
- Hedayatifard. N. (2008). *Foundation of Protection of Works of Sacred Defense*. This Infinite Description (Songs of Red Oak): Selected Poems of Sixteenth National Congress of Poetry of

- Sacred Defense, 2th vol. [Persian] URL: <https://www.gisoom.com/book/1725233>
- Ghaem Maghami, J. (1967). *Diwan of Jhaleh Ghaem Maghami*. With introduction by Pejman Bakhtiari. Tehran: Ibn Sina Publications. [Persian]. <https://ketabnak.com/book/79940/>
- Karachi, R. (1995). *Female thinkers of constitutional poetry*. Tehran: Al-Zahra University Press. [Persian] URL: <https://www.gisoom.com/book/1248830/>
- Khajati, B. (2013). Female poetry, the role of female poets in Iranian poetry today. *Journal Women and Culture*, 5(15), 9-20. URL: http://jwc.iauhvaz.ac.ir/article_523085_e33941919205ec4c6c877620609d2c56.pdf
- Moradi, M. (2010). *The ontology of Ghazals in Fars*. Shiraz: Persian Studies Foundation. [Persian] <https://www.gisoom.com/book/11514704/>
- Mousavi, S. M. (2010). *An essay book about Ghazals*. Tehran: Pars book. [Persian]. URL: <https://dehlinks.ir/fa/book/poetry/book/13810/>
- Rashidi, M., & Hana, M. (2019). A Study of Femininity in Contemporary Women's Ghazals (Case Study: Najmeh Zare, Kobra Mousavi, Pantea Safaei). *Journal of Linguistic Language and Literature Studies. Islamic Azad University and Ahad Najafabad*, 9(31), 19-32. [Persian] URL: http://lyriclit.iaun.ac.ir/article_668916_0386beea48d1dffa9a933686d4dd7e98.pdf.
- Ruzbeh, M. R. (2000). *Evolution of persian Ghazal from constitutional era to the Islamic Revolution of Iran*. Tehran: Rozaneh. [Persian] URL: <https://www.gisoom.com/book/1170568/>
- Salimi Kouchi, E., & Shafiee, S. (2014). Adaptive reading of two novels of I turn the lights off and the forbidden notebook based on the theory of 'feminine perspective in feminine writings. *Studies of Adaptive Literature*, 2(1), 57-78. [Persian] URL: <http://ensani.ir/file/download/article/20141211113952-9930-26.pdf>.
- Shafiee Kadkani, M. (2008). *With lights and mirrors: In search of the roots of evolution of contemporary persian poetry*. 2th ed. Tehran: Sokhan. [Persian] URL: <https://taaghche.com/book/61196/>
- Shahsavaran, S. (2013). *Iranian poetry of today*. Tehran: Nimaj Publishing. [Persian] URL: <https://www.ketaab24.com/book/>.
- Soleimani, F. (1992). *More fertile than spring (critique of Iranian Women's Poetry)*. Tehran: Doniaye Madar. [Persian]. URL: <https://www.eliteraturebook.com/books/view/13803/>
- Taheri, Gh. (2014). *Call in call: Classification, Criticism, and Analysis of Contemporary Iranian Poetry Currents from 1978 to 2001*. Tehran: Scientific Publications. [Persian] URL: <https://www.gisoom.com/book/1995502/>
- Tayyib, M. (2015). *Modernism and post-modernism in today's Ghazal of Iran*. Tehran: Green Olive Publishing. [Persian] URL: <https://literaturelib.com/books/2775/>
- Vaidi, R. (2008). Poetry; It was the same tomorrow magazine. *Postmodern Ghazal Quarterly*, 3(1), 76-88. [Persian] URL: <https://hamedtanha.blogspot.com/1394/04/22/>
- Yavari, H. (2009). *Persian stories and tale of modernity in Iran*. Tehran: Sokhan. [Persian] URL: <https://www.iranketab.ir/book/42593->
- Zarghani, M. (2015). *An overview of contemporary poetry of Iran in 20th century*. 2th ed., Tehran: Sales. [Persian] URL: <https://www.iranketab.ir/book/22042->

Zarrinkub, A. H. (1992). *Poetry without lies, poetry without disguise*. Tehran: Sokhan. [Persian]

URL: <https://www.iranketab.ir/book/5598->

Zaruni, Q. (2020). Femininity in the sonnet; A reflection on the characteristics and elements of contemporary women's lyric poetry. *Journal of Contemporary Persian Literature*, 10(1), 175-210. [Persian]

URL: https://contemporarylit.ihcs.ac.ir/article_5407_9ad4c4eb223f7eb08710e504b7d1df9a.pdf.

